

Otto Kernberg: op de brug tussen psychiatrie en psychoanalyse

Een overzicht van zijn recente werk

R. VERMOTE

BESPROKEN BOEKEN

Kernberg, O.F.

Aggressivity, Narcissism and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship

Yale University Press, New Haven/London 2004

271 pagina's, ISBN 0 300 10180 5, \$60

Kernberg, O.F.

Contemporary Controversies in Psychoanalytic Theory, Techniques and Their Applications

Yale University Press, New Haven/London 2004

342 pagina's, ISBN 0 300 10139 2, \$60

Het is steeds boeiend als een invloedrijke figuur aan het einde van een vruchtbare carrière zelf een *round-up* van zijn werk maakt. Dit is zeker het geval bij Otto Kernberg, die zonder twijfel als de belangrijkste figuur van de laatste vijftwintig jaar beschouwd kan worden met betrekking tot de band tussen psychoanalyse en de psychiatrie. Hij heeft op beide een grote invloed gehad en is medebepalend geweest voor de evolutie ervan. Voor de psychiatrie was zijn afbakening van het *borderline* concept in 1975 een mijlpaal; hij baseerde zich daarbij op het Menninger-onderzoek. Sindsdien is hij als hoofd van het Personality Disorders Institute en als hoogleraar psychiatrie aan de Cornell University te New York wetenschappelijke bijdragen blijven leveren op het gebied van de persoonlijkheidsstoornissen. De laatste jaren hield hij zich vooral bezig met het brede spectrum van narcisme, perversies en antisociaal gedrag. Verder is hij ook steeds zeer actief geweest binnen de psychoanalyse en was hij in de tweede helft van de jaren negentig president van de International Psychoanalytical

Association. Daar heeft hij zijn sporen verdiend door te zoeken naar een steeds grotere integratie en toenadering tussen de verschillende Amerikaanse en Europese psychoanalytische richtingen en door het faciliteren van daadwerkelijk empirisch onderzoek. Behalve dat hij veel publiceerde, was hij ook goed bereikbaar als spreker en neemt hij nog steeds zeer actief deel aan veel congressen, ook Europese. Kernberg wordt terecht geroemd om van zijn scherpe en klare geest en hij weet als geen ander de essentie te halen uit de vele modellen die de psychoanalyse rijk is.

KERNBERGS DENKEN

Borderline persoonlijkheidsorganisatie Grosso modo centreert het denken van Kernberg zich rond een aantal assen. Het concept van de 'borderline persoonlijkheidsorganisatie of -structuur' is de basis (Kernberg 1975). De *borderline* persoonlijkheidsorganisatie situeert Kernberg op een as tussen de neurotische en de psychoti-

sche structuur. Het concept is een integratie van het egopsychologische en het objectrelationele psychoanalytische model. De borderline persoonlijkheidsorganisatie wordt gekenmerkt door primitieve defensies zoals splitsing, die zich in de objectrelationele patronen manifesteren, en door een identiteitsdiffusie met tegelijkertijd een goed bewaarde realiteitstoetsing. Later stelt hij (Kernberg 1984) dat alle DSM-IV-as-II categoriale persoonlijkheidsstoornissen gekenmerkt worden door deze borderline persoonlijkheidsstructuur, behalve de obsessieve en de depressieve (onderzoekscategorie) structuur: die vertonen een neurotische persoonlijkheidsstructuur. Hij maakt in dit verband ook het onderscheid tussen een *low level* en een *high level* borderline persoonlijkheidsorganisatie, een onderscheid dat klinisch goed bruikbaar is.

Objectrelationele patronen Kernberg (1992) heeft een eigen visie op affecten, die hij als 'motivationale driften' definieert: woede is het basisaffect van de agressie-drift en ligt aan de basis van haat en afgunst; juist zoals seksuele excitatie het basisaffect van de libido-drift is. Libido ontwikkelt zich vanuit de vervoering die ontstaat in de sensuele reacties van de baby op intiem lichaamscontact met de moeder. De emotionele ervaringen uit de zeer vroege kindertijd worden gegroepeerd rond deze primitieve affecten van woede en vervoering. Bij persoonlijkheidsstoornissen blijft deze splitsing in emotionele ervaringen bestaan en geïnternaliseerd in goede en slechte objectrelaties.

Transference focused psychotherapy Deze objectrelationele patronen worden geactiveerd in een psychoanalytische therapie en herhalen zich in de overdracht. De behandeling die Kernberg toepast, bestaat uit het zich focussen op deze herhaling van objectrelationele patronen in het hier en nu van de overdracht. In tegenstelling tot veel andere therapeutische scholen (bv. Winnicott, Kohut) is het analyseren van de agressie en de haat in de overdracht bij persoonlijkheids-

stoornissen voor hem van essentieel belang. Deze 'transference focused psychotherapy' is in handboekvorm uitgewerkt (Clarkin e.a. 1999).

Narcisme Narcisme is volgens Kernberg (1992) de pathologische condensatie van geïdealiseerde geïnternaliseerde objectrelaties, die een defensief grandioos zelf vormen dat de primitieve splitsingen in de borderline persoonlijkheidsorganisatie overdekt. Het maakt de narcistische persoon ogenschijnlijk sterker en beter geïntegreerd dan de borderline maar sluit hem tegelijk meer af van wat er in hem leeft. Wanneer er bij dit narcisme daarenboven een idealisatie optreedt van de haat en van de agressieve innerlijke patronen ontstaat er volgens Kernberg (in analogie met Rosenfeld (1987)) een maligne narcisme - dat de grens van de psychotherapeutische behandelbaarheid vormt. Wanneer dit maligne narcisme gepaard gaat met een falend superego ontstaat er psychopathie.

AGGRESSIVITY, NARCISSISM AND SELF-DESTRUCTIVENESS IN THE PSYCHOTHERAPEUTIC RELATIONSHIP

In dit boek wordt dit model in het eerste deel uitgewerkt aan de hand van een verzameling recente publicaties. Deze zijn eenvoudig en didactisch geschreven in vergelijking met de compacte stijl van zijn hoofdwerken. We ontmoeten er de ervaren leeraanlyticus en professor psychiatrie.

Het tweede deel van dit boek gaat over psychoanalytische psychotherapie bij persoonlijkheidsstoornissen. Kernberg ziet de analyse van de overdracht als de 'common ground' van psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie. Daar waar het in een analyse *sensu stricto* tot het ontwikkelen en doorwerken van een overdrachtsneurose komt, gebeurt het analyseren van de overdracht in de psychoanalytische therapie van persoonlijkheidsstoornissen vooral in het hier en nu van de overdracht zoals hierboven is aangegeven. In het eerste jaar worden bijvoorbeeld geen duidingen naar het verleden gegeven. Kernberg be-

steedt uitvoerig aandacht aan de verschillende soorten overdracht naargelang de persoonlijkheid narcistisch, paranoïde, antisociaal of borderline is. Bij het omgaan met deze overdracht heeft de eigen tegenoverdracht, zowel de acute als de chronische, onder Europese invloed de laatste jaren steeds meer zijn aandacht gekregen.

Het mooist zijn de klinische bijdragen in het laatste deel waar de waarde van zijn model tot uiting komt bij het begrijpen en omgaan met suïcidedreiging, affectstorm, perversie, anorexia nervosa en de diagnose van narcisme bij adolescenten. Elk op zich belangrijke hoofdstukjes voor collega's die met persoonlijkheidsstoornissen werken. De formule die hij hanteert is een combinatie van een focus op de specificiteit van de problematiek met een differentiatie volgens de persoonlijkheidsstructuur.

De pluspunten van dit boek zijn uiteraard de zeer heldere formulering, de integratie van psychiatrisch en psychoanalytisch denken en de eenvoudige klinisch herkenbare voorbeelden. De nadelen zijn de stellige benadering van persoonlijkheidsstoornissen en het feit dat hij recente behandelvormen, zoals een focus op mentalisatie in de behandeling, niet bespreekt. Ook legt hij geen verband met de resultaten van empirisch onderzoek, hoewel dat zeer goed mogelijk zou zijn. Zo werd een vergelijkend onderzoek uitgevoerd tussen zijn transference focused psychotherapy en de dialectische gedragstherapie bij persoonlijkheidsstoornissen. Ook doet zijn eigen onderzoeksgroep fundamenteel onderzoek naar de effecten van transference focused psychotherapy op affectieve disregulatie bij borderline persoonlijkheidsstoornissen, gemeten met functionele MRI. Tevens was hij de drijvende kracht achter het onvolprezen overzicht van recent empirisch onderzoek in verband met psychoanalyse en psychoanalytische therapie in 1999 dat in 2002 nog gereviseerd is (Fonagy 2002)

CONTEMPORARY CONTROVERSIES IN PSYCHOANALYTIC THEORY, TECHNIQUES AND THEIR APPLICATIONS

In dit boek worden de actuele onderwerpen behandeld waar Kernberg zich tijdens zijn presidentschap van de International Psychoanalytical Association mee bezighield. We ontmoeten hier Kernberg als een gedreven en vernieuwende psychoanalyticus, die de controverses binnen de psychoanalytische beweging en tevens de problemen die momenteel de wereld beheersen, analyseert en realistische bijdragen tot verbetering levert.

De inleiding is een zeer algemene encyclopedische inleiding in de psychoanalyse die misschien wat misplaatst is, behalve wanneer zij als een positionering van zijn denkmodel ten opzichte van andere modellen gelezen wordt. Daarna zoemt hij in op zijn werkelijke psychoanalytisch handelsmerk: de integratie van het objectrelationele en het egopsychologische model. In dit verband geeft hij een academisch en encyclopedisch overzicht van de objectrelationele stroming.

In de rest van het boek is Kernberg op zijn best. Er zijn drie hoofdstukken over ideologisch maatschappelijk geweld: 'sanctioned social violence'. Er is inderdaad een groep psychoanalytici die het politiek debat ten dienste staan en soms actief in onderhandelingen betrokken worden – zoals Volkan, Akthar en Kernberg. De studie van Kernberg bestrijkt maatschappelijk geweld zoals 09-11, Rwanda, de holocaust, de Tamil-tijgers en de culturele revolutie in China. Het is telkens een zinnige combinatie van het bestuderen van de politieke realiteit, van groepsprocessen en van de individuele persoonlijkheidsstructuur van geweldplegers en leiders. Hij geeft ook allerlei adviezen ter preventie van dergelijke sociale drama's, evenals ter preventie van ernstige persoonlijkheidsstoornissen, en adviezen voor de integratie van minderheidsgroepen. Zijn analyse bevat meestal drie componenten: de sociale realiteit zoals armoede – afsplitsing van bepaalde groepen en zich daarop entende ideologieën; de invloed van de media; en het samengaan van afhankelijke, depressieve of

paranoïde groepsregressies met een leiderschap dat gekenmerkt is door narcistische en/of paranoïde trekken zoals bij maligne narcistische persoonlijkheden.

Een ander controversieel punt dat hij benadert is de rol van de sekse. Hij heeft het over de rol van de sekse van de therapeut en de verschillende mogelijke daardoor uitgelokte reacties in een therapie en ook over de betekenis van homoseksualiteit. In dit verband geeft hij aan hoe verschillend homoseksualiteit beleefd wordt naar gelang de persoonlijkheidsstructuur en naar gelang het om een mannelijke of een vrouwelijke homoseksualiteit gaat. Dit levert een gedifferentieerde en zeer geschakeerde studie van een onderwerp dat vaak generaliserend benaderd wordt. Het is een illustratie van de soepele toepassing van zijn model, maar getuigt ook van een rijke therapeutische wijsheid.

Een ander heikel punt waarvoor hij als president duidelijk zijn nek uitstak, betreft de vorming tot psychoanalyticus. In het boek is zijn spraakmakende artikel uit het *International Journal of Psychoanalysis* (2000) daaromtrent opgenomen, waarin hij erg kritisch de huidige vorming analyseert. Hij neemt de piramidale structuren van verenigingen en instituten, het autoritaire leermodel en de leeftijd van de kandidaten op de korrel en vergelijkt de voor- en nadelen van het Franse en het Angelsaksische model. In het laatste model worden de kandidaten vroeg geselecteerd en door instituten opgeleid, in het Franse model gaat de opleiding hand in hand met de psychoanalytische weg die de kandidaat aflegt – zodat de selectie en evolutie beter verbonden zijn en het systeem minder autoritair zou zijn, maar de kandidaten meestal ouder zijn. Zijn voorkeur lijkt uit te gaan naar het Franse model, dat ook in België gehanteerd wordt. Toch zijn er gemeenschappelijke nadelen: een neiging tot infantilisering van kandidaten, gevaar voor willekeur bij de selectie, wetenschappelijke isolatie, ontkenning van de sociale realiteit. Hij laat dit artikel volgen door een hoofdstukje waarin hij oplossingen aanreikt.

Kernberg was een voorvechter van onderzoek

en psychoanalyse en nam daartoe concrete initiatieven binnen de International Psychoanalytical Association. In een apart hoofdstuk duidt hij de weerstand tegen onderzoek in de psychoanalyse. De grootste oorzaken zijn volgens hem de complexiteit van de psychoanalytische theorie en techniek met de daaraan gerelateerde angst voor verenging door de onderzoeksmethodologie; de neiging om 'horse-race outcome studies' te doen; het gebrek aan integratie tussen opleidingsinstituten en universiteiten; de fascinatie voor de rijke theorievorming in contrast met de onderzoeksresultaten die meestal niet spectaculair zijn omdat hypothesen meetbaar moeten worden gemaakt. Het is jammer dat hij zich beperkt tot meer algemene beschouwingen en dit hoofdstuk niet ook stoffeert met resultaten en inzichten die hun basis vonden in onderzoek.

Hij besluit het boek met een zeer helder en volledig overzicht van de hedendaagse Angelsaksische en de klassieke Franse stroming van het uitoefenen van de psychoanalyse. Het is geen klinische beschrijving, maar een volledig en helder theoretisch overzicht, dat aangeeft waar de richtingen naar elkaar toe zijn toegegroeid en waar er fundamentele verschillen bestaan. Hij onderscheidt drie richtingen. Ten eerste een hedendaagse analytische techniek die voor een groot deel met de zijne samenvalt en die getypeerd wordt door een objectrelationele aanpak die veel belang hecht aan de 'total transference' in het hier en nu. Ten tweede de intersubjectieve-interpersoonlijke *self psychology* met veel aandacht voor wat geconstrueerd wordt in het therapeutische veld tussen patiënt en therapeut en die minder belang hecht aan neutraliteit en het driftmatige. Als derde de meer Franse richting (waar duidelijk de invloed van Green te merken is) met meer nadruk op het voorbewuste met een zeer belangrijke rol voor taal en creativiteit, het interpreteren van archaische fantasmen en aandacht voor hoe zeer vroegkinderlijke relaties in de overdracht tot uiting komen, en een onderkennen van het gevaar van verleiding, en een zich hoeden van de analyticus om zich als een bezitter van het Weten te beschouwen tegenover het

aannemen van het bestaan van een objectieve kennis in verband met de cliënt.

Deze twee boeken geven een helder beeld van Kernbergs bijdragen van de laatste jaren. Het is geen opgewarmde kost, maar een mooi gepresenteerd geheel gebaseerd op recente publicaties die hij verder aanvulde en die anders moeilijk toegankelijk zouden zijn. Het eerste boek is duidelijk van belang voor de psychodynamisch georiënteerde psychiater, het tweede boek is duidelijk psychoanalytisch, maar in Kernbergs bekende pragmatische stijl, zodat het ook voor een ruimer publiek toegankelijk is.

LITERATUUR

- Clarkin, J.F., Yeomans, F., & Kernberg, O.F. (1999). *Psychotherapy for Borderline Personality*. New York: John Wiley.
- Fonagy, P. (Red.). (2002). *An open door review of outcome studies in psychoanalysis*. London: IPA.
- Kernberg, O.F. (1992). *Aggression in Personality Disorders and Perversion*. New Haven: Yale University Press.
- Kernberg, O.F. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New Haven: Yale University Press.
- Kernberg, O.F. (2000). A concerned critique of psychoanalytic education. *International Journal of Psychoanalysis*, 81, 97-120.
- Kernberg, O.F. (1984). *Severe Personality Disorders: Psychotherapeutic Strategies*. New Haven: Yale University Press.
- Rosenfeld, H. (1987). *Impasse and Interpretation*. London: Tavistock Press.

AUTEUR

R. VERMOTE is psychiater en psychoanalyticus en hoofd van de afdeling Klinische Psychotherapie voor Persoonlijkheidsstoornissen (KLIPP), Universitair Centrum St.-Jozef, Kortenberg.

Correspondentieadres: R. Vermote, UC St. Jozef, Leuvensesteenweg 517, B-3070 Kortenberg.

E-mail: Rudi.vermote@skynet.be.

Geen strijdige belangen meegegeeld.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 4-10-2005.